

Wiktor Węglewicz

Kraków

ZARYS DZIEJÓW SZKOLNICTWA W OPATOWIE OD ŚREDNIOWIECZA DO ROKU 1815

Problematyka związana z dziejami szkolnictwa w Opatowie jest bardzo mało znana. Liczne szkoły prowadzące naukę w mieście w okresie 1795-1918 nie doczekały się monografii nie istnieją też opracowania dotyczące rozwoju szkolnictwa od 1918 r. Stan taki jest wysoce niezadowalający. Po części wynika to z bardzo małej ilości źródeł – większość materiałów nowożytnych powstałych w Opatowie nie przetrwała do czasów współczesnych (ze średniowiecza zachowało się zaledwie kilka krótkich informacji). Niniejszy artykuł ma na celu, wykorzystując wszystkie znane przekazy, nakreślić genezę opatowskiej oświaty, której początki odnajdujemy już w czasach wczesnego średniowiecza polskiego. Zakres czasowy artykułu obejmuje długi okres – od początków istnienia kapituły kolegiackiej w Opatowie aż do 1815 r. Powodem takiej periodyzacji jest instytucjonalna ciągłość najważniejszej placówki oświatowej – szkoły przykolegiackiej. W tekście zostaną przedstawione odpowiedzi na kilka problemów badawczych: kiedy powstała pierwsza szkoła w mieście, jaki był jej poziom, kim byli jej nauczyciele, jakie były obowiązki scholastyków względem szkoły oraz jak się z nich wywiązywali. Podjęta zostanie również niełatwa próba wyjaśnienia kwestii istnienia innych jednostek edukacyjnych w mieście.

1. Średniowiecze

Początek dziejów nauczania w mieście Opatowie okrywa mgła tajemnicy. Z uwagi na brak źródeł nie jest możliwe stwierdzenie, kiedy rozpoczęła działalność pierwsza szkoła w mieście. Najstarsza znana nam wzmianka dotycząca tego zagadnienia pochodzi z 1206 r.; jest nią dokument, który przynosi wiadomość o istnieniu kapituły przy kolegiacie św. Marcina z Tours, w skład której wchodziło 4 prałatów: dziekan, kantor, scholastyk i kustosz¹. Ponieważ do obowiązków scholastyka należało zarządzanie szkołą (katedralną lub kolegiacką), a także troska o jej budynek², należy przypuszczać, że właśnie w tym czasie rozpoczęła działalność szkoła przykolegiacka. To przypuszczenie jest tym pewniejsze, że kapituła opatowska odgrywała ogromną rolę w planach polskich książąt w stosunku do Rusi (biskupstwo misyjne)³ i w związku z tym istnienie szkoły kształcącej kler było nieodzowne.

¹ W. Gałązka, *Kapituła kolegiacka w Opatowie w latach 1562-1983*, Sandomierz 1997, s. 33.

² Ibidem, s. 231.

³ J. Szymański, *Kanonicy opatowscy w planach polityki ruskiej z przełomu XII i XIII wieku*, [w:] *Konferencja naukowa związana z jubileuszem 800-lecia Kapituły Kolegiackiej w Opatowie*, Opatów, 24 marca 2006, Opatów 2007, s. 45.

Przez następne 100 lat w źródłach nie ma śladu istnienia kapituły; nie wiadomo też nic o szkole. Ponownie na kartach dziejów pojawiła się w latach 1325-1327, w wykazach świętopietrza pobieranego przez kolektora papieskiego Andrzeja de Verulis; podał on, że „Marek scholastyk zapłacił należny podatek”⁴. Na podstawie tej wzmianki można wysnuć wniosek, że jest wysoce prawdopodobne, że szkoła istniała – był prałat, do którego zadań to należało. Dodajmy, że kapituła podana jest w składzie identycznym z tym z 1206 r., musiała więc przetrwać cały XIII w., ciężki dla ziemi opatowskiej z powodu najazdów tatarskich. Znacznie więcej wiemy o wieku XV, z którego pochodzi pierwsze pewne potwierdzenie istnienia szkoły w źródłach (J. Ryś datuje tę wzmiankę na lata 1464-1470)⁵. Jan Długosz w dziele *Liber Beneficiorum Dioecesis Cracoviensis* podał nieco odnoszących się do niej szczegółów. Szkoła posiadała osobny budynek, usytuowany obok kolegiaty; najprawdopodobniej był niewielki i zbudowany z drewna (w przeciwnym wypadku zostałyby to przez Długosza zaznaczone). Nauczyciel był zatrudniany przez scholastyka kolegiaty. *Rector scholae* jako uposażenie pobierał 2 grzywny czynszu z karczmy, miał również udziały z dziesięciny snopkowej ze wsi Ruszków oraz udziały w zyskach, które posiadali wikariusze opatowscy (nauczyciel był zaliczany do kolegium wikariuszowskiego)⁶. Poziom nauczania był dość wysoki, porównywalny z poziomem szkoły kolegiackiej w Sandomierzu. Oprócz języka łacińskiego i śpiewu wykładano także retorykę na poziomie wyższym oraz (co najmniej w latach 1457-1459) historię⁷. Spośród nauczycieli szkoły opatowskiej zachowała się wzmianka jedynie o nauczycielu z lat 1457-1459, Jerzym. Był bakałarzem (prawdopodobnie nauk wyzwolonych), a więc człowiekiem o odpowiednich kwalifikacjach⁸. Jednak najbardziej wymownie o wysokim poziomie szkoły i zainteresowaniach nauką mieszczan świadczy pokaźna liczba 42 studentów z Opatowa studiujących w XV w. na Akademii Krakowskiej⁹; pierwszy z nich, Aleksander, syn Piotra, zapisał się na uniwersytet już w 1400 r.¹⁰ Można zatem stwierdzić, że opatowianie od samego początku istnienia krakowskiej Alma Mater podejmowali wysiłki, aby zdobyć tak cenioną także w tamtych czasach edukację wyższą. Spośród nich najlepiej potoczyły się losy Wojciecha z Opatowa, który na studia w Krakowie zapisał się w 1442 r.¹¹ Po ich ukończeniu na Wydziale Sztuk Wyzwolonych (atrium) na przełomie 1446/1447 r. podjął wykłady na Akademii Krakowskiej. W latach 1452-1453 był dziekanem tego wydziału, a następnie wyjechał do Bolonii i Padwy, gdzie wykładał

⁴ *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. I: *Acta camerae apostolicae*, cz. I (1207-1344), pod red. J. Ptaśnika, Kraków 1913, s. 166.

⁵ J. Ryś, *Szkolnictwo parafialne w miastach Małopolski w XV w.*, Warszawa 1995, s. 136.

⁶ J. Długosz, *Liber Beneficiorum Dioecesis Cracoviensis*, t. 1, Cracoviae 1863, s. 583.

⁷ E. Potkowski, *Kultura umysłowa Opatowa w późnym średniowieczu*, [w:] *Opatów. Materiały z sesji 700-lecia miasta*, pod red. F. Kiryka, Sandomierz 1985, s. 48, 50.

⁸ *Ibidem*, s. 48.

⁹ *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400-1508*, t. II, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurerek, I. Skierska, Kraków 2004, s. 350.

¹⁰ *Ibidem*, s. 46.

¹¹ *Ibidem*, s. 196.

astronomię. W 1457 r. uzyskał promocję na doktora medycyny¹². Oczywiście przypuszczać należy, że podstawowe wykształcenie otrzymał właśnie w szkole opatowskiej.

Ze względu na brak wzmianek w źródłach nie można stwierdzić, czy istniały w mieście inne placówki oświatowe. Można domniemywać, że niewielka szkołka mogła funkcjonować również przy kościele pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny do 1470 r., kiedy został darowany osadzonemu tu bernardynom.

2. Czasy nowożytne

W I połowie XVI w. Opatów przeżywał chwile świetności. Po niszczycielskim najeździe tatarskim w 1502 r., w czasie którego doszczętnie zniszczono miasto (a więc i szkołę – kolegiata została wypalona od wewnątrz, a budynek szkoły znajdował się tuż obok niej), biskupi lubuscy sprzedali je wraz z okolicznymi dobrami kanclerzowi Krzysztofowi Szydłowieckiemu w 1514 r.¹³ Kanclerz odbudował Opatów i otoczył murami miejskimi z 4 bramami. Odbudowana i bogato wyposażona została również kolegiata. Rządy kanclerza Szydłowieckiego były okresem odrodzenia się miasta – prawdziwej prosperity handlu, a co za tym idzie bogacenia się mieszczan.

Szkoła zapewne została odbudowana niedługo po najeździe tatarskim. Świadczy o tym fakt, że od 1509 do 1551 r. na Akademii Krakowskiej studiowało 20 opatowian¹⁴, należy sądzić, że początkowe nauki musieli pobierać w rodzimym mieście. Zapewne w tej samej szkole przykolegiackiej uczyli się wywodzący się stąd kanonicy: Szymon z Opatowa, wzmiankowany pod rokiem 1519, oraz Franciszek Opatovius (wzmianka z 1584 r.)¹⁵. Przynajmniej od połowy XVI w. funkcjonowała druga szkoła dla świeckich, która znajdowała się przy klasztorze Bernardynów, chociaż pierwsza wzmianka o niej w źródłach pochodzi dopiero z 1782 r.¹⁶ Jej poziom prawdopodobnie był wysoki, gdyż pobierał tam początkowe nauki najwybitniejszy opatowianin czasów nowożytnych, czyli Adam Opatowczyk (1574-1647). Na uniwersytet zapisał się w semestrze zimowym 1592/1593, bakalaureat sztuk wyzwolonych otrzymał w 1594 r., a magisterium – cztery lata później. Po ukończeniu studiów wykładał na Akademii Krakowskiej. Doktorat teologii uzyskał w Rzymie na Sapienzy w 1619 r. Po powrocie do kraju od 1630 r. wybierano go kilka razy na rektora krakowskiej uczelni¹⁷.

Stan szkoły opatowskiej od końca XVI w. wzbudzał zainteresowanie biskupów i dostojników wizytujących parafię pw. św. Marcina. Pierwszą, która uwzględniła to

¹² *Historia nauki polskiej*, pod red. B. Suchodolskiego, t. VI, Wrocław-Warszawa-Kraków 1974, s. 755-756.

¹³ J. Wiśniewski, *Dekanat Opatowski*, Radom 1907, s. 280-281.

¹⁴ *Metryka, czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509-1551*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek i I. Skierska, Warszawa 2010, s. 446.

¹⁵ J. Wiśniewski, *Dekanat*, s. 295-296.

¹⁶ R. Kubicki, *Zarys dziejów kościoła Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i klasztoru oo. bernardynów w Opatowie*, Opatów 2009, s. 53.

¹⁷ *Słownik polskich teologów katolickich*, cz. 1, pod red. H.E. Wyczawskiego, t. III, Warszawa 1981, s. 32-35.

zagadnienie, była wizytacja dokonana przez biskupa krakowskiego kardynała Jerzego Radziwiłła 18 października 1595 r. Scholastyk został zdefiniowany w niej jako „przełożony nad szkołą”, wiązało się to z zajmowaniem się nauczaniem zarówno w „nauce chrześcijańskiej”, jak i w innych naukach. Powinien nim być człowiek wykształcony, najlepiej z tytułem doktora lub innym, pozwalającym na nauczanie. Biskup zaznaczył, że należy zatrudnić nauczyciela, a wicescholastyk również powinien przykładać troski o utrzymanie szkoły. Dodatkowo zobowiązywano go do przywiązywania uwagi do „dobrego urządzania muzyki” (prawdopodobnie stąd wziął się obowiązek śpiewania przez nauczyciela i uczniów niektórych nabożeństw)¹⁸. Nieznane są efekty tej wizytacji, faktem jest jednak, że jeszcze w XIX w. powoływano się na ustalenia co do obowiązku utrzymywania szkoły staraniem scholastyka, gdy ks. Kossowicz starał pozbyć się go (o czym poniżej)¹⁹. Obowiązek ten nie był zbyt gorliwie wypełniany, bowiem ks. Jan Karol Nerwicz, wizytujący szkołę na polecenie biskupa Jakuba Zadziką w 1637 r., stwierdził, że szkoła chyliła się ku całkowitemu upadkowi. Winę ponosił scholastyk (wówczas był nim Paweł Kloszowicz), który zaniedbał swoich obowiązków w tym zakresie. Wizytator polecił mu naprawić budynek pod karą sekwestru dochodów, a także zatrudnić „bakałarza wykształconego i obyczajnego”. Na przyszłość nakazano scholastykowi ponoszenie wszystkich kosztów naprawy budynku. Polecono również, aby nauczyciel i uczniowie śpiewali prymę, mszę czy też nieszpory oraz uczestniczyli w procesjach, do czego byli obligowani „starodawnymi obyczajami”²⁰. Podczas wizytacji biskupa Kazimierza Łubieńskiego ponownie przypomniano o obowiązku dbania o szkołę i również w tym wypadku miało to być przestrzegane pod groźbą sekwestru dochodów. Można stąd wyciągnąć wniosek, że stan szkoły nie ulegał znaczącej poprawie²¹.

Dalej brak informacji o stanie szkoły aż do końca XVIII w. Wtedy szkoła przeżywała nieokreślone trudności – źródła są sprzeczne w tej materii (jeden raport wizytatora Komisji Edukacji Narodowej podaje, że w 1789 r. szkoła już nie istniała z powodów finansowych, a drugi – że szkoła istnieje)²². Bliższa prawdy wydaje się być druga wersja o jej przetrwaniu, gdyż ze źródeł XIX-wiecznych wynika, że około 1800 r. zajęcia były prowadzone; zresztą te same źródła wskazują na 1808 r. jako na datę faktycznego jej upadku.

Ilu uczniów pobierało naukę w szkole parafialnej opatowskiej – nie wiadomo. Mimo wszystkich trudności, przedstawionych powyżej, jej poziom (przynajmniej w I poł. XVII w.) musiał być dobry. Znamy nazwiska dwóch osób wywodzących się z Opatowa, które posiadały wyższe wykształcenie na Akademii Krakowskiej, a które zapewne pierwsze nauki pobierały w rodzinnym mieście (Jan Kurowski, „wysoko wykształco-

¹⁸ Archiwum Państwowe w Radomiu (dalej: AP Radom), zespół 123, Radomska Dyrekcja Szkolna (dalej: RDS), specjalia, jedn. 190 II, k. 40r; W. Gałązka, *Kapituła kolegiacka*, s. 375.

¹⁹ AP Radom, RDS specj. 190 II, k. 56 rv.

²⁰ W. Gałązka, *Kapituła kolegiacka*, s. 375; S. Kot, *Szkolnictwo parafialne w Małopolsce w XVI–XVIII wieku*, Lwów 1912, s. 226.

²¹ AP Radom, RDS specj. 190 II, k. 40r.

²² T. Wierzbowski, *Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji Narodowej 1773–1794*, Kraków 1921, s. 55

ny, dobrych obyczajów i lubiący karność”, promowany w 1602 r., a od 1607 r. kierownik szkoły sądeckiej, oraz Jakub Jędrasowicz, w 1617 r. nauczyciel w szkole skalbmierskiej²³. Zapewne było ich więcej, gdyż Adam Opatowczyk ufundował kilka stypendiów dla biednych studentów z jego rodzinnego miasta, zwanych borkarnami²⁴.

Podobnie niewiele informacji zachowało się o nauczycielach opatowskiej szkoły. Powinny nimi być – przynajmniej w teorii – osoby z wykształceniem wyższym²⁵. Religii najprawdopodobniej uczył scholastyk; oprócz niego w II poł. XVIII w. szkoła posiadała dyrektora (kierownika) oraz kleryka²⁶. Jedynym, znanym z nazwiska był Jan Miranicewicz, wzmiankowany w 1728 r.²⁷ Warto zaznaczyć, że w wiekach XVII-XVIII w opatowskiej szkole zatrudniony był także świecki kantor, którego obowiązkiem było uczenie śpiewu kościelnego²⁸. Program nauczania nie jest znany, ale zapewne nie różnił się od programu podobnych szkół; zatem w opatowskiej szkole uczono katechizmu, czytania i pisania²⁹. Jak zauważa Radosław Kubicki, „w porównaniu z wcześniejszymi wiekami, kiedy absolwentami szkoły zostawali słynni późniejsi uczeni, w rozpatrywanym okresie odnotowuje się spadek poziomu nauczania”³⁰.

Uposażenie nauczyciela szkoły pozostawało takie samo, jak w XV w. Od 1688 r. nauczyciel pobierał dodatkowo 20 zł z kasy kapituły opatowskiej; nie wiadomo jednak, czy był to dodatek stały, czy też okazjonalny. W poł. XVIII w. przez pewien czas nauczyciel pobierał dochody wakującego szóstego wikariusza, a pod koniec wieku dopłacano mu 100 zł rocznie, niezależnie od udziału w dziesięcinach³¹.

W omawianym okresie, oprócz szkoły parafialnej, istniało w Opatowie przy klasztorze oo. Bernardynów seminarium zakonne, w którym wykładano na bardzo wysokim poziomie filozofię i teologię. Świadczy o tym bogata biblioteka, która tam się mieściła³². Temat ten wymaga jeszcze zbadania.

Przy klasztorze funkcjonowała również szkoła dla świeckich; po raz pierwszy została poświadczona w 1782 r., lecz istnieją poszlaki, że funkcjonowała już w XVI w.³³

Oprócz szkolnictwa katolickiego w Opatowie istniało także szkolnictwo żydowskie. Szkoła żydowska funkcjonowała co najmniej od 1618 r., nauczało w niej wielu

²³ S. Kot, *Szkolnictwo parafialne*, s. 182, 209.

²⁴ J. Michalewicz, M. Michalewiczowa, *Fundationes pecuniarie Universitatis Iagellonicae in saeculis XV–XVIII*, Kraków 1999, s. 296–297, 405–406. Ustalenie listy studentów z Opatowa na Akademii Krakowskiej w omawianym okresie jest niemożliwe – od połowy XVII w. w metrykach uniwersyteckich podawano jedynie diecezję, z której pochodził student.

²⁵ S. Kot, *Szkolnictwo parafialne*, s. 12.

²⁶ R. Kubicki, *Opatów i dobra opatowskie w drugiej połowie XVIII w.*, Toruń 2010, s. 94.

²⁷ Archiwum Kapituły Opatowskiej, *Liber baptizatorum de civitate a mense Februario 1708 ad finem anni 1742*, s. 121, metryka z 4 III 1728 r.

²⁸ W. Gałązka, *Kapituła kolegiacka*, s. 238.

²⁹ S. Kot, *Szkolnictwo parafialne*, s. 16–17.

³⁰ R. Kubicki, *Opatów i dobra opatowskie*, s. 94.

³¹ W. Gałązka, *Kapituła kolegiacka*, s. 237.

³² R. Kubicki, *Zarys dziejów kościoła*, s. 53.

³³ Ibidem.

wybitnych rabinów³⁴. Dokładnych danych nie posiadamy z powodu zniszczenia w czasie II wojny światowej dokumentów opatowskiej gminy żydowskiej.

3. Lata 1795-1815

Po 1795 r. Opatów, na mocy układów rozbiorowych, przypadł Cesarstwu Austriackiemu, w składzie którego znajdował się do 1809 r., kiedy wszedł w skład Księstwa Warszawskiego. W dziejach oświaty w Opatowie był to okres przejściowy, funkcjonowały jeszcze szkoły starego typu, ale jednocześnie próbowano wprowadzić nowoczesne nauczanie, zwłaszcza po 1809 r.

Po 1795 r. w mieście kontynuowały działalność cztery szkoły: kolegiacka, seminarium oo. Bernardynów, szkołka dla świeckich przy klasztorze oraz żydowska³⁵.

Główną szkołą Opatowa pozostała nadal ta przy kolegiacie św. Marcina. Nadzór nad nią, jak za czasów I Rzeczypospolitej, należał do scholastyka. Na początku XIX w. był nim Mateusz Kossowicz³⁶, którego działalność spowodowała upadek szkoły. W 1803 r. odmówił naprawy zniszczonego budynku, na nic się zdała interwencja kapituły i konsystorza³⁷. Jednak głównym powodem upadku szkoły zdaje się być konflikt scholastyka z nauczycielem i z kolegium księży wikariuszy. Szczegóły podaje raport dla podprefekta z 1810 r.: w 1808 r. nauczyciel, z powodu drożyzny, zażądał od kapituły opatowskiej podwyżki pensji. Ta skierowała go do scholastyka Kossowicza, jako odpowiedzialnego za szkołę, a ten odesłał nauczyciela do księży wikariuszy (jak już wspomniano, nauczyciel był od średniowiecza zaliczany do ich kolegium). Sprawa trafiła do konsystorza kieleckiego, ale z powodu oporu scholastyka ciągnęła się cały rok; wreszcie 24 maja 1810 r. zapadł wyrok na niekorzyść Kossowicza. Po przeanalizowaniu przedstawionych dokumentów konsystorz stwierdził, „raz na zawsze”, że utrzymanie szkoły bezsprzecznie należy do scholastyka, chociaż księża wikariusze również powinni ponosić koszty utrzymania nauczyciela. Wyrok ten w praktyce nie wszedł w życie, a nauczyciel, najwidoczniej zniechęcony, wyjechał z miasta w czerwcu 1808 r.³⁸ Tę datę można uznać za kończącą istnienie szkoły przykolegiackiej. Główną winę ponosi bezdyskusyjnie scholastyk, ale również sporo jest tu winy nauczyciela, który samowolnie oddalił się z Opatowa.

Z ostatniego okresu istnienia szkoły mamy potwierdzone informacje dotyczące jej programu. Obejmował on naukę czytania, pisanie, liczenia, śpiew (zapewne kościelny), podstawy łaciny. Od 1801 r. wprowadzono również naukę języka niemieckiego. Podobnie jak i w poprzednim wieku uczniowie mieli śpiewać w czasie mszy, recytować katechizm, brać udział w procesjach oraz towarzyszyć kapłanowi w drodze do chorego³⁹.

³⁴ J. Bursztyn, *Żydzi opatowscy na przełomie XVII i XVIII wieku*, [w:] *Opatów. Materiały z sesji 700-lecia miasta*, pod red. F. Kiryka, Sandomierz 1985, s. 154; R. Kubicki, *Opatów i dobra opatowskie*, s. 135.

³⁵ R. Kubicki, *Opatów i dobra opatowskie pod panowaniem austriackim*, „Czasy Nowożytne”, t. 22, 2009, s. 170-173.

³⁶ Część opracowań podaje imię „Maciej”.

³⁷ W. Gałązka, *Kapituła kolegiacka*, s. 232.

³⁸ AP Radom, RDS specj. 190 I, k. 446v.

³⁹ W. Gałązka, *Kapituła kolegiacka*, s. 234.

W raporcie podprefekta z 1810 r. jest również opisany budynek szkoły: „Domek na szkołę jest mały. Składa się z sionki, izby jednej nie więcej jak 20 uczniów pomieścić mającej, i z drugiej małej na pomieszczenie dyrektora – potrzebuje reparacji, lecz i ściany są nadwyreżone. Reparacja do x. scholastyka należy”⁴⁰. Budynek został samowolnie rozebrany przez ks. Stokowskiego między 1808 a 1811 r., a z uzyskanego drewna postawiono budynek gospodarczy w Marcinkowicach⁴¹.

Na temat działalności pozostałych trzech szkół nie posiadamy pewnych informacji, wątpliwe jest przetrwanie szkółki przy klasztorze – nie udało się odnaleźć żadnych późniejszych śladów jej działalności.

Na początku XIX w. podjęto kilka prób stworzenia nowoczesnej edukacji w Opatowie. Działania te zapoczątkowali Austriacy w 1807 r., przystąpiono wtedy do organizacji nowej szkoły, w której miano uczyć m.in. języka niemieckiego. Plany udaremnił wybuch wojny 1809 r.⁴² Prawdziwym przełomem dla edukacji w mieście mogło być natomiast zrealizowanie zamierzeń Stanisława Kostki Potockiego, ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w rządzie Księstwa Warszawskiego, a zarazem dziedzica Opatowa. Około 1811 r. zdecydował o utworzeniu w mieście szkoły podwydziałowej i dwóch innych szkół dla chłopców⁴³. Należy się domyślać, że obie były szkołami elementarnymi. Szkoły podwydziałowe stanowiły bowiem ogniwo pomiędzy szkołami elementarnymi a średnimi; z nich wykształciły się później szkoły realne⁴⁴. Wojna udaremniła również wprowadzenie tych planów.

Po upadku szkoły przykolegiackiej jedyną instytucją kształcąca dzieci pozostała mała szkółka utworzona w 1811 r. z inicjatywy nowego scholastyka Kazimierza Stokowskiego. Była przeznaczona tylko dla dziewcząt (mężczyźni mieli być kształceni w instytucjach planowanych przez Potockiego)⁴⁵. Program obejmował naukę czytania, pisanie, liczenia oraz „robót płci żeńskiej w mieście potrzebnych”. Interesujące jest, że nauczycielem w niej była kobieta⁴⁶. Nauka odbywała się w budynku wynajmowanym, ponieważ scholastyk – jak wspomniano wcześniej – rozebrał opustoszały budynek szkolny, co wypominano mu jeszcze przez kilka lat⁴⁷. Niestety placówka istniała bardzo krótko, około dwóch lat. W 1813 r. w wyniku działań wojennych majątek scholastyka został zniszczony i to położyło kres jej istnieniu.

⁴⁰ AP Radom, RDS specj. 190 I, k. 447r.

⁴¹ Archiwum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu (dalej: AKDS), Akta kościoła parafialnego i kapituły opatowskiej od roku 1816 do roku 1826 (dalej: AKKO), k. 230v.

⁴² W. Gałązka, *Kapituła kolegiacka*, s. 233.

⁴³ AP Radom, RDS, 190 I, k. 7r; AKDS, AKKO 1816-1826, k. 196.

⁴⁴ R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej 1795-1864*, Warszawa 1980, s. 57.

⁴⁵ AP Radom, RDS, 190 I, k. 7r. Ks. Gałązka twierdzi inaczej – że „szkoła wznowiła działalność” (idem, s. 232). Ja jednakże nie zgadzam się z tym poglądem – z dokumentów nieco późniejszych wynika, że w zamierzeniu szkoła ta miała kształcić tylko dziewczęta (AKDS, AKKO, k. 196).

⁴⁶ AKDS, AKKO 1816-1826, k. 196. Nazwiska nie udało się ustalić.

⁴⁷ AKDS, AKKO 1816-1826, k. 230.

Lata 1808-1818 były dla oświaty opatowskiej bardzo trudne. De facto nastąpiła przerwa w nauczaniu dzieci. Edukacja w mieście odrodziła się dopiero w 1818 r. wraz z uruchomieniem szkoły elementarnej.

4. Zakończenie

Dzieje szkolnictwa opatowskiego od czasów średniowiecznych do 1808 r. były nieodłącznie związane z nauczaniem przez duchownych. W tym okresie mieli oni monopol na naukę w Opatowie. Główną jednostką oświatową była szkoła przykolegiacka, istniejąca co najmniej od XV w., kiedy znajdujemy potwierdzenie źródłowe; przypuszczać można, że jej początki sięgają XIII w. Początkowo zapewne kształciła kler potrzebny do realizacji celów chrystianizacyjnych Rusi; w następnych wiekach, wraz z rozwojem umysłowym społeczeństwa, stała się szkołą o wysokim poziomie nauczania, zapewniającą podstawowe wykształcenie mieszczanom oraz przygotowującą do studiów na Akademii Krakowskiej. O jej wysokim poziomie wymownie świadczy pokaźna jak na tamte czasy liczba ponad 60 studentów z Opatowa w latach 1400-1551, wśród których było wielu znanych później uczonych, jak doktor medycyny uniwersytetu bolońskiego Wojciech z Opatowa. Od końca XVI w. można zaobserwować obniżenie się poziomu szkoły, który ostatecznie zrównał się w tym względzie z innymi szkołami parafialnymi. Nie osiągnęła wielkich sukcesów w nauczaniu, zapewniając jednak podstawowe wykształcenie przynajmniej części mieszczan. Duże znaczenie w jej dziejach odegrała postawa scholastyka: bardzo negatywny wpływ mieli Paweł Kloszowicz i Maciej Kossowicz, którzy nie przykładali się do wypełniania obowiązków związanych z ich urzędem – pomimo wielokrotnych poleceń wizytujących parafię biskupów. Nauczyciele uczący w szkole mieli zapewnione środki na utrzymanie przez udział w dziesięcinach oraz dochodach wikariuszów. O nauczycielach pracujących w szkole nie możemy z brak źródeł nic bliższego powiedzieć; najprawdopodobniej posiadali wykształcenie wyższe.

Lata 1795-1815 w oświacie opatowskiej były okresem przejściowym między starym typem szkolnictwa, reprezentowanym przez szkołę przykolegiacką, a nowym, świeckim, który był budowany najpierw przez państwa zaborcze, a później przez Izbę Edukacyjną i Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W tym okresie podjęto wiele prób zmiany bardzo niekorzystnej sytuacji oświatowej w mieście (przez parę lat nie było instytucji edukacyjnej), lecz udało się to dopiero w 1818 r. Żałować należy, że nie zostały zrealizowane ambitne plany S.K. Potockiego. W razie ich realizacji Opatów mógł się stać bardzo ważnym ośrodkiem edukacyjnym, porównywalnym z Sandomierzem czy Radomiem.

O innych szkołach nie da się powiedzieć prawie nic z powodu braku źródeł. Niniejszy artykuł jest próbą zebrania wszystkich znanych wzmianek o szkołach, funkcjonujących w Opatowie i nie rości sobie prawa do wyczerpania tematyki. Należy mieć nadzieję, że w toku kolejnych kwerend ujrzą światło dzienne kolejne źródła do dziejów edukacji w czasach średniowiecznych i nowożytnych w tym ważnym ośrodku ziemi sandomierskiej.

Summary

THE HISTORY OF EDUCATION IN OPATÓW FROM MEDIEVAL UNTIL 1815

This article intends to analyze history of education in city of Opatów from medieval times until beginning of XIX century. This topic has not been analyzed by historians, so because of this history of education in this city is unknown. In article a few problems have been discussed, such as education origins in Opatów, activity of many schools during the centuries, level of teaching, material conditions of educational units and fulfillment duties by Opatów church's scholastic.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe w Radomiu, Radomska Dyrekcja Szkolna, specjalia, jedn.: 190 I, 190 II.

Archiwum Kapituły Opatowskiej, *Liber baptizatorum de civitate a mense Februario 1708 ad finem anni 1742*.

Archiwum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu, Akta kościoła parafialnego i kapituły opatowskiej od roku 1816 do roku 1826.

Wydawnictwa zwarte:

Bursztyn J., *Żydzi opatowscy na przełomie XVII i XVIII wieku*, [w:] *Opatów. Materiały z sesji 700-lecia miasta*, pod red. F. Kiryka, Sandomierz 1985.

Długosz J., *Liber Beneficiorum Dioecesis Cracoviensis*, t. 1, Cracoviae 1863.

Gałązka W., *Kapituła kolegiacka w Opatowie w latach 1562-1983*, Sandomierz 1997.

Historia nauki polskiej, pod red. B. Suchodolskiego, t. VI, Wrocław-Warszawa-Kraków 1974.

Kot S., *Szkolnictwo parafialne w Małopolsce w XVI–XVIII wieku*, Lwów 1912.

Kubicki R., *Opatów i dobra opatowskie w drugiej połowie XVIII w.*, Toruń 2010.

Kubicki R., *Zarys dziejów kościoła Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i klasztoru oo. bernardynów w Opatowie*, Opatów 2009.

Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400-1508, t. II, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Kraków 2004.

Metryka, czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509-1551, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek i I. Skierska, Warszawa 2010.

Michalewicz J., Michalewiczowa M., *Fundationes pecuniariae Universitatis Iagellonicae in saeculis XV–XVIII*, Kraków 1999.

Monumenta Poloniae Vaticana, t. I: *Acta camerae apostolicae*, cz. I (1207-1344), pod red. J. Ptaśnika, Kraków 1913.

- Potkowski E., *Kultura umysłowa Opatowa w późnym średniowieczu*, [w:] *Opatów. Materiały z sesji 700-lecia miasta*, pod red. F. Kiryka, Sandomierz 1985.
- Ryś J., *Szkolnictwo parafialne w miastach Małopolski w XV w.*, Warszawa 1995.
- Słownik polskich teologów katolickich*, cz. 1, pod red. H.E. Wyczawskiego, t. III, Warszawa 1981.
- Szymański J., *Kanonicy opatowscy w planach polityki ruskiej z przełomu XII i XIII wieku*, [w:] *Konferencja naukowa związana z jubileuszem 800-lecia Kapituły Kolegiackiej w Opatowie*, Opatów, 24 marca 2006, Opatów 2007.
- Wierzbowski T., *Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji Narodowej 1773-1794*, Kraków 1921.
- Wiśniewski J., *Dekanat Opatowski*, Radom 1907.
- Wroczyński R., *Dzieje oświaty polskiej 1795-1864*, Warszawa 1980.

Artykuły:

- Kubicki R., *Opatów i dobra opatowskie pod panowaniem austriackim*, „Czasy Nowożytnie”, t. 22, 2009.